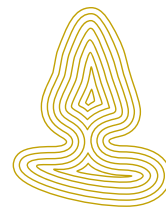

Rapport

fra Norsk genressurscenter, Skog og landskap

01/2013

skog+
landskap

NORSK
GENRESSURSENTER

HVOR GÅR DE BEVARINGSVERDIGE STORFERASENE?

- STATUS OG FORSLAG PÅ TILTAK FOR Å ØKE ANTALL DYR

Rapport fra Genressursutvalget for husdyr

Gro Steine

Rapport fra

01/2013

Norsk genressurscenter, Skog og landskap

HVOR GÅR DE BEVARINGSVERDIGE STORFERASENE? -STATUS OG FORSLAG TIL TILTAK FOR Å ØKE ANTALL DYR

Rapport fra Genressursutvalget for husdyr

Gro Steine

ISBN: 978-82-311-0178-9

ISSN: 1891-7933

Forsidebilde: Buføring fra Finndalen i Lom, september 2012. Foto: Anna Rehnberg, Norsk genressurscenter.

Norsk institutt for skog og landskap, Pb. 115, NO-1431 Ås

FORORD

På sitt møte 26. mars 2012 behandlet Genressursutvalget for husdyr situasjonen for de bevaringsverdige storferasene i Norge. Bakgrunnen var at nye tellinger fra Kuregisteret viste at antall avlskyr i de bevaringsverdige storferasene var vesentlig lavere enn tidligere antatt og at situasjonen er spesielt alvorlig for de tre minste rasene vestlandsk raudkolle, østlandsk rødkolle og dølafe. Genressursutvalget anbefalte at Genressurscenteret setter inn ekstra innsats for å øke antallet av alle de seks bevaringsverdige storferasene. Som en innledning til dette arbeidet ble det vedtatt å lage en statusrapport med forslag på tiltak for de bevaringsverdige storferasene.

Genressursutvalget oppnevnte ei prosjektgruppe blant medlemmene av utvalget for å utarbeide en slik plan. Prosjektgruppa har bestått av Odd Vangen (leder), Hilde Buer, Ragnhild Hoel, Katrine Andersen Nesse, Amund Wormstrand og Gro Steine (sekretær). I tillegg har alle medlemmene i Genressursutvalget for husdyr hatt muligheten til å komme med innspill.

Genressursutvalget for husdyr ble etablert i 1986 og ett av de første tiltakene som ble gjennomført var en landsomfattende kartlegging av de gamle norske storferasene somrene 1989 og 1991. Det ble da registrert 27 avlshundyr av dølafe, 50 avlshundyr av vestlandsk fjordfe, 67 avlshundyr av vestlandsk raudkolle og 14 avlshundyr av østlandsk rødkolle. Sidet trønderfe og nordlandsfe ble ikke registrert. Selv om tallene fra 2012 viser at alle rasene har hatt en vesentlig økning i populasjonsstørrelse er det likevel grunn til å vise aktsomhet og sette inn ekstra tiltak når populasjonene likevel ikke har økt mer i løpet av de drøyt tjue årene som er gått siden de første registreringsaksjonene. Det har alltid vært et uuttalt mål at alle rasene skal oppnå populasjonsstørrelser slik at de i følge FAO sine anbefalinger ikke lenger er kritisk truet. Det er fortsatt et godt stykke igjen til at disse rasene har nådd dette målet.

Rapporten om bevaringsverdige storferaser som nå er ferdig er et godt utgangspunkt for å kunne sette i verk tiltak for å styrke disse rasenes posisjon og populasjonsstørrelser. Genressurscenteret inviterer alle instanser som kan være involvert i dette arbeidet til å lese rapporten og ta i bruk dens innhold og budskap for deretter å yte sine relevante bidrag til dette viktige arbeidet. Takk til Gro Steine for godt og grundig utført arbeid som sekretær for prosjektgruppa.

Nina Sæther,

Leder, Norsk genressurscenter

SAMMENDRAG

De seks bevaringsverdige storferasene i Norge er sidet trønderfe og nordlandsfe (STN), telemarkfe, østlandsk rødkolle, vestlandsk raudkoll, vestlandsk fjordfe og dølafe. Det er i dag 121 avlskyr av dølafe, 129 avlskyr av østlandsk rødkoll og 130 avlskyr av vestlandsk raudkoll. Sidet trønderfe og nordlandsfe (STN) har den største populasjonen av de seks bevaringsverdige storferasene med 1016 avlskyr. I en mellomposisjon er vestlandsk fjordfe og telemarkfe, med henholdsvis 426 og 333 avlskyr. Genressursutvalget for husdyr er bekymret over det lave antallet avlshundyr av de bevaringsverdige storferasene og oppnevnte på bakgrunn av dette ei prosjektgruppe (blant medlemmene av genressursutvalget) for å jobbe med en plan for videre bevaring av disse storferasene i Norge.

Det finnes tre databaser for storfe: Kukontrollen, Storfekjøttkontrollen og Kuregisteret. Norsk genressurssenter har ansvaret for Kuregisteret som er en samlet slektskapsdatabase for de bevaringsverdige rasene. Dette gjør Kuregisteret til et sentralt verktøy i bevaringsarbeidet for de små storferasene, spesielt når gårdsokser og seminokser skal velges. I avlsmålet til de bevaringsverdige storferasene er det viktig å unngå økt innavl og beholde rasetyper. Data fra Kukontrollen fra 2003-2011 viser at årsavdrått for de bevaringsverdige storferasene stort sett varierer mellom 3500-4500 kg/ku. Det er desidert flest melkekyr av STN, men antall melkekyr av denne rasen gått litt ned fra 2003. Antall melkekyr av telemarkfe har også gått noe ned i denne perioden, men antall melkekyr av de andre rasene ser ut til å ha holdt seg stabilt.

Genressurssenteret har flere samarbeidspartnere når det gjelder arbeidet med bevaringsverdige storferaser blant annet Geno, avls- og raselag for bevaringsverdige storferaser, Fylkesmannen landbruksavdeling, Statens landbruksforvaltning, Universitetet for miljø og biovitenskap, jordbruksskoler og museum og parker.

Statens landbruksforvaltning utbetaler nasjonalt tilskudd til bevaringsverdige storferaser. I tillegg kan fylkene gi støtte over regionalt miljøprogram, men når det gjelder utbetaling av tilskudd til bevaringsverdige storferaser gjennom denne ordningen er det ulik praksis mellom fylkene. Det finnes i dag ikke noen spesielle ordninger for tilskudd til melkekvote som er aktuelle for bønder som ønsker å starte opp med bevaringsverdige storferaser. Ordningen for melkekvoter som gjelder kjøp eller leie er lik for alle og det er heller ikke noen gunstigere ordninger for unge bønder.

Ut i fra status for de bevaringsverdige storferasene anbefaler prosjektgruppa at det jobbes for å innføre en samlet database for storfe og at det innføres som et kriterium at kyr som er berettiget tilskudd må få kalv minst annet hvert år. På bakgrunn av nedgangen i melkekyr spesielt blant de rasene med flest melkekyr anbefales det å lage en utredning om hva som kan gjøres for å opprettholde/øke antall melkekyr av de bevaringsverdige storferasene. I tillegg er det viktig å se på muligheter for å få yngre melkeprodusenter til å begynne med melkeproduksjon av de bevaringsverdige storferasene. Prosjektgruppa ønsker å skape entusiasme rundt de bevaringsverdige storferasene. Dette kan oppnås gjennom økt medieoppmerksomhet og ved å løfte frem gode historier om det arbeidet den enkelte bonde gjør for vår felles framtid ved å ta vare på denne delen av det genetiske mangfoldet.

Nøkkelord: Bevaring, storferaser, sidet trønderfe og nordlandsfe, STN, telemarkfe, østlandsk rødkoll, vestlandsk raudkoll, vestlandsk fjordfe, dølafe

INNHold

Forord	ii
Sammendrag	iii
1. Innledning	1
2. Status for de bevaringsverdige storferasene, hvor mange kyr er det og hvor finner vi dem? ...	1
2.1. Populasjonsstatus	1
2.1.1 Oppland på topp.....	2
2.2. Besetningsstørrelse og andel besetninger med melkeproduksjon.....	3
2.3. Årsavdrått og antall melkekyr.....	5
2.4. Viktige aktører i arbeidet for de bevaringsverdige storferasene	7
2.5. Tilskuddsordninger	9
2.5.1 Nasjonalt miljøprogram	9
2.5.2 Regionale miljøprogram - RMP	10
2.6. Melkekvoter	10
3. Hva vet vi om eventuelle fortrinn og spesielle egenskaper hos de bevaringsverdige storferasene?	11
3.1. Hva kan dokumenteres vitenskapelig?	11
3.1.1 Størrelse	11
3.1.2 Kjøttkvalitet.....	11
3.1.3 Innholdet i melka	11
3.1.4 Beitepreferanser.....	11
3.2. Bedrifter som har lyktes med å selge produkter knyttet opp til rase.....	12
3.2.1 Villsau	12
3.2.2 Urfe AS	12
3.2.3 Selbu spinneri – garn fra gamle sauseraser	12
3.2.4 Eksempler internasjonalt	12
4. Anbefalinger	13
4.1. Kuregisteret – en samlet database for de bevaringsverdige storferasene.....	13
4.2. Krav om jevnlig kalving for å få tilskudd.....	13
4.3. Tiltak for økt satsing på mjølkekyr	13
4.3.1 Utredning for å snu flere steiner - hvordan få flere mjølekprodsenter?	13
4.3.2 Tiltak for mjølkeproduksjon i verdifulle kulturlandskap	14
4.3.3 Tilskudd til kjøp av melkekvoter.....	14
4.4. Samordna tiltak og muligheter innen den offentlige forvaltningen.....	14
4.5. Markedsføring/informasjon/bevisstgjøring	14
Referanser	16

1. INNLEDNING

Norsk genressurssenter er et forvaltningsorgan under Landbruks- og matdepartementet. Genressurssenteret skal overvåke de nasjonale husdyrgenetiske ressursene med spesielt fokus på de truede husdyrrasene. Det er et viktig mål i forvaltningen av Norges husdyrgenetiske ressurser at de bevaringsverdige husdyrrasene brukes i aktiv og tradisjonell drift slik at de sikres også for framtida.

Meld. St. 9 Landbruks- og matpolitikken (2011-12) stadfester at det er viktig å ta vare på landbrukets genetiske ressurser. Det påpekes at redusert bruk av gamle og tilsynelatende mindre produktive husdyrraser vil kunne redusere det genetiske mangfoldet og innebærer dessuten tap av kulturhistoriske verdier. «Avlsarbeid og andre tiltak for å opprettholde populasjonsstørrelsene innenfor gamle husdyrraser, vil gjøre disse mer attraktive i jordbruksproduksjon, som kulturlandskapspleiere eller i bygdenæringene». Meldingen understreker potensial for næringsutvikling basert på blant annet produkter fra husdyr.

Genressurssenteret er sekretariat for genressursutvalg innen hver av sektorene husdyr, planter og skogtrær. Utvalgene er rådgivende organ for Landbruks- og matdepartementet og Genressurssenteret. Utvalgene medvirker i å utarbeide og gjennomføre sektorvise handlingsplaner for vern og bærekraftig bruk av genetiske ressurser.

De bevaringsverdige storferasene i Norge er sidet trønderfe og nordlandsfe (STN), telemarkfe, østlandsk rødkolle, vestlandsk raudkolle, vestlandsk fjordfe og dølafe. Etter nedgangsperioden for de gamle storferasene på 1960- og 1970-tallet tok interessen for rasene seg kraftig opp i løpet av 1980-tallet. Det ble dannet egne raselag for rasene dølafe, vestlandsk fjordfe, vestlandsk raudkolle og østlandsk rødkolle. Disse raselagene jobber blant annet med livdyrformidling, markedsføring av rasen og utgivelse av medlemsblad. Stambokføring av gardsoksene for disse fire rasene administreres av Norsk genressurssenter. Utvalg av seminokser skjer i samarbeid mellom de respektive raselag, Norsk genressurssenter og Geno. Landslaget for Telemarkfe og Avlslaget for Sidet Trønderfe og Nordlandsfe fusjonerte aldri med NRF, slik som de andre nasjonale avslagene gjorde på 1960-tallet. Disse to avslagene har derfor fortsatt det formelle ansvaret for avlsarbeidet for sine respektive raser. Dette innebærer utvalg av avlsokser til semin og stambokføring av gardsokser. De driver også med markedsføring av rasen, livdyrformidling og utgivelse av medlemsblad. Norsk Bufe er en felles interesseorganisasjon for de gamle storferasene som arbeider med saker som er felles for alle avls- og raselagene for de gamle storferasene.

2. STATUS FOR DE BEVARINGSVERDIGE STORFERASENE, HVOR MANGE KYR ER DET OG HVOR FINNER VI DEM?

2.1. Populasjonsstatus

Det er i dag 121 avlskyr av dølafe, 129 avlskyr av østlandsk rødkolle og 130 avlskyr av vestlandsk raudkolle. Sidet trønderfe og nordlandsfe (STN) har den største populasjonen av de seks bevaringsverdige storferasene med 1016 avlskyr. I en mellomposisjon er vestlandsk fjordfe og telemarkfe, med henholdsvis 426 og 333 avlskyr.

Det finnes tre databaser for storfe i Norge:

- **Kukontrollen**, database for melkekyr i melkebesetninger. Databasen driftes av Tine og 97 prosent av melkekyrne i Norge er registrert i denne databasen.

- **Storfekjøttkontrollen**, database for kjøttfe, kjøttfekrysninger og fôringsdyr. Kontrollen er åpen for alle storfeprodusenter i Norge og driftes av Animalia.
- **Kuregisteret** er en slektskapsdatabase for de gamle truede storferasene i Norge og Norsk genressurssenter har ansvaret for drift og oppdatering av databasen. Kuregisteret er den eneste databasen med tilnærmet komplett oversikt over antall dyr av disse rasene, deres slektskapsforhold, raseprosent og eiere. Opplysninger fra produsenter (melkeprodusenter) som er registrert i Kukontrollen til Tine kommer automatisk inn i Kuregisteret, mens alle andre produsenter må kontakte Norsk genressurssenter for å få registrert sine dyr i Kuregisteret. Totalt er ca. 2 200 kyr registrert i Kuregisteret.

I tillegg finnes Husdyrregisteret som er et register over storfe, svin og fjørfe. Dette registret er det Mattilsynet som er ansvarlig for og vil først og fremst være et hjelpemiddel i forbindelse med beredskap mot og bekjempelse av smittsomme husdyrsykdommer. Det registreres rase i Husdyrregisteret, men ikke prosent av rase og slektskap.

Tall for 2012 fra Kuregisteret viser at det er 121 avlskyr av dølafe, 129 avlskyr av østlandsk rødkolle og 130 avlskyr av vestlandsk rødkolle. Sidet trønderfe og nordlandsfe (STN) har den største populasjonen av de seks bevaringsverdige storferasene med 1016 avlskyr. I en mellomposisjon er vestlandsk fjordfe og telemarkfe, med henholdsvis 426 og 333 avlskyr, se Tabell 1.

Tabell 1. Antall avlskyr og antall besetninger pr rase registrert i Kuregisteret, januar 2012.¹

Rase	Antall avlskyr	Antall besetninger
Dølafe	121	45
Østlandsk rødkolle	129	24
Vestlandsk rødkolle	130	47
Telemarkfe	333	98
Vestlandsk fjordfe	426	96
Sidet trønderfe og nordlandsfe	1016	263

2.1.1. OPPLAND PÅ TOPP

De bevaringsverdige storferasene er spredt i mange fylker, men det er flest storfe på indre Østland, vestlandsfylkene og Trøndelag. Oppland er fylket med desidert flest bevaringsverdige storfe, deretter følger Hedmark, Sør-Trøndelag og Møre og Romsdal. I Oppland er alle de bevaringsverdige storferasene representert, men det er flest dyr av STN, deretter følger vestlandsk fjordfe og telemarkfe. I Hedmark og Sør-Trøndelag er det også flest dyr av STN. I Møre og Romsdal er det flest dyr av vestlandsk fjordfe, men STN er godt representert i dette fylket også, se Tabell 2.

¹ Kilde: Kuregisteret ved Norsk genressurssenter.

Tabell 2. Oversikt over antall avlshundyr av hver rase fylkesvis.²

FYLKE	RASE						Sum
	Dølafe	Vestlandsk raudkolle	Vestlandsk fjordfe	Østlandsk rødkolle	Telemarkfe	Sidet trønderfe og nordlandsfe	
Akershus	1			8	16	4	29
Østfold				17	1		18
Oslo			1	3		2	6
Hedmark	46		3	7	55	159	270
Oppland	51	15	93	40	70	191	460
Buskerud	18	1	19	53	23	31	145
Vestfold						6	6
Telemark					81	8	89
Aust-Agder		1			12	8	21
Vest-Agder		4			6	3	13
Rogaland	2	46	4		28	26	106
Hordaland		17	80	1	18	20	136
Sogn og Fjordane	2	40	105		9	18	174
Møre og Romsdal		1	118			76	195
Sør-Trøndelag	1	3			1	231	236
Nord-Trøndelag					6	134	140
Nordland			3		7	70	80
Troms		2				28	30
Finnmark						1	1
Sum	121	130	426	129	333	1016	2155

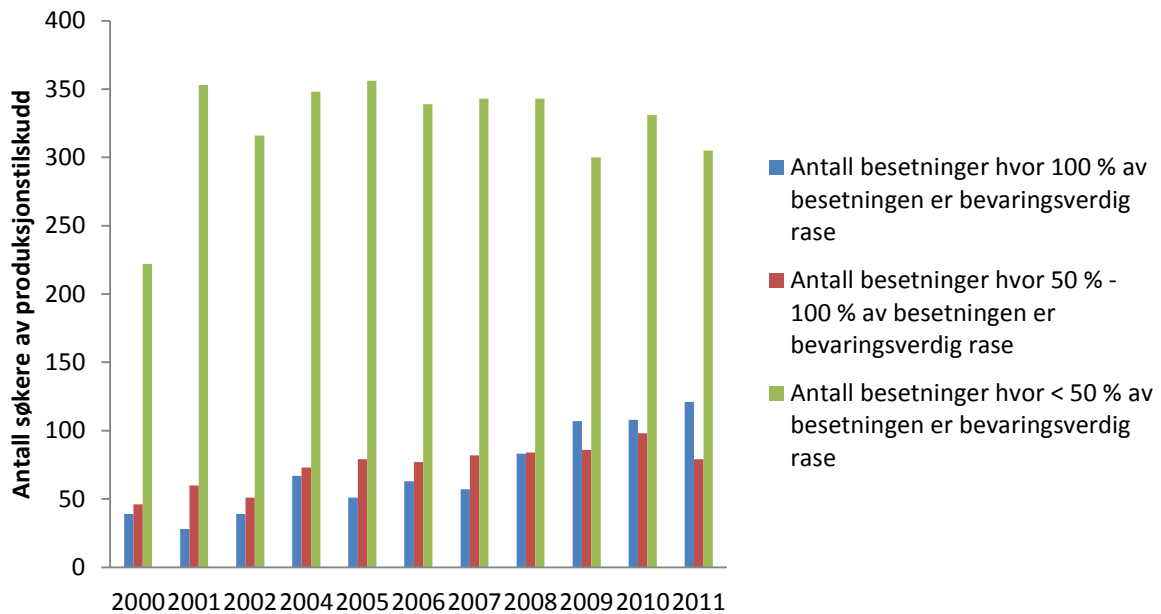
2.2. Besetningsstørrelse og andel besetninger med melkeproduksjon

På bakgrunn av data fra SLF kan man si noe om de som søker om produksjonstilskudd til bevaringsverdige storferaser. Dataene gir informasjon om hva slags driftsform disse søkerne har, hvor stor andel bevaringsverdige storfe de har i besetningen og størrelsen på besetningen.

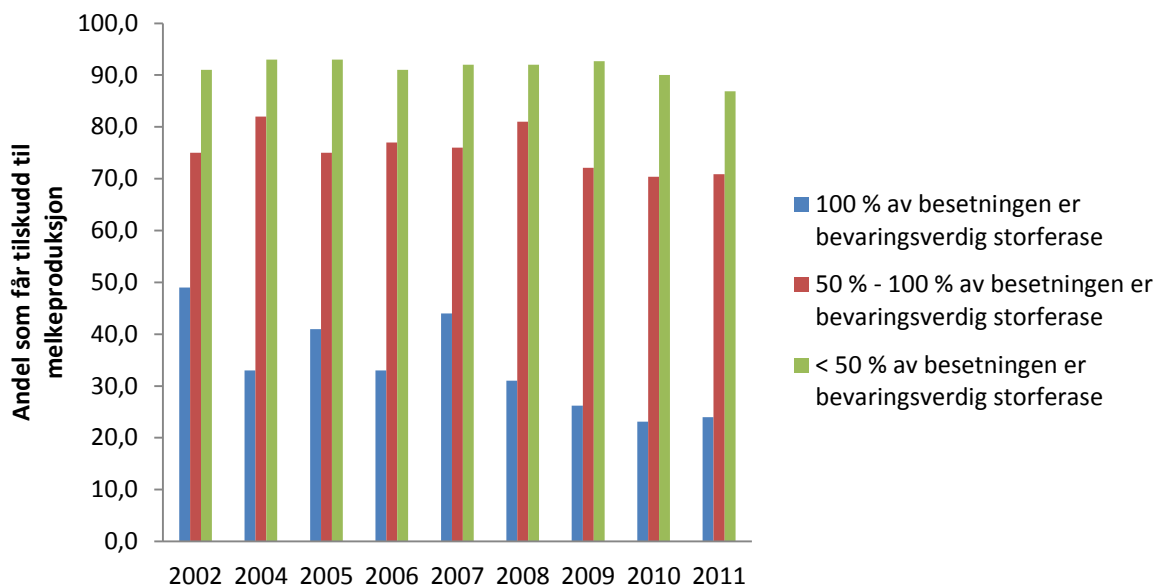
I 2011 søkte totalt 505 bønder om produksjonstilskudd til bevaringsverdige storferaser hvorav ca. 120 av bøndene som hadde besetning hvor alle kyrne var av bevaringsverdige storferaser. Dette er en økning sammenlignet med tidligere år, se Figur 1. Av de som søker produksjonstilskudd til bevaringsverdige storferaser er det en tendens til at det er færre bruk hvor det er mindre enn 50 prosent av bevaringsverdige raser i besetningen, selv om dette

² Kilde: Kuregisteret ved Norsk genressurssenter.

fortsett er den klart største gruppen. Disse besetningene får størst andel tilskudd til melkeproduksjon, se Figur 2. Blant de besetningene hvor alle dyrene er av bevaringsverdige storferaser fikk ca. 25 prosent av bøndene tilskudd til melkeproduksjon i 2011. Landsgjennomsnittet for total besetningsstørrelse var litt over 21 i 2011. Gjennomsnittlig besetningsstørrelse for bruk hvor 100 prosent av besetningen er storfe av bevaringsverdige raser var kun 6,2, og gjennomsnittlig besetningsstørrelse for besetninger med 50-100 prosent av besetningen er av bevaringsverdige raser var 12,3 i 2011 (Figur 3).

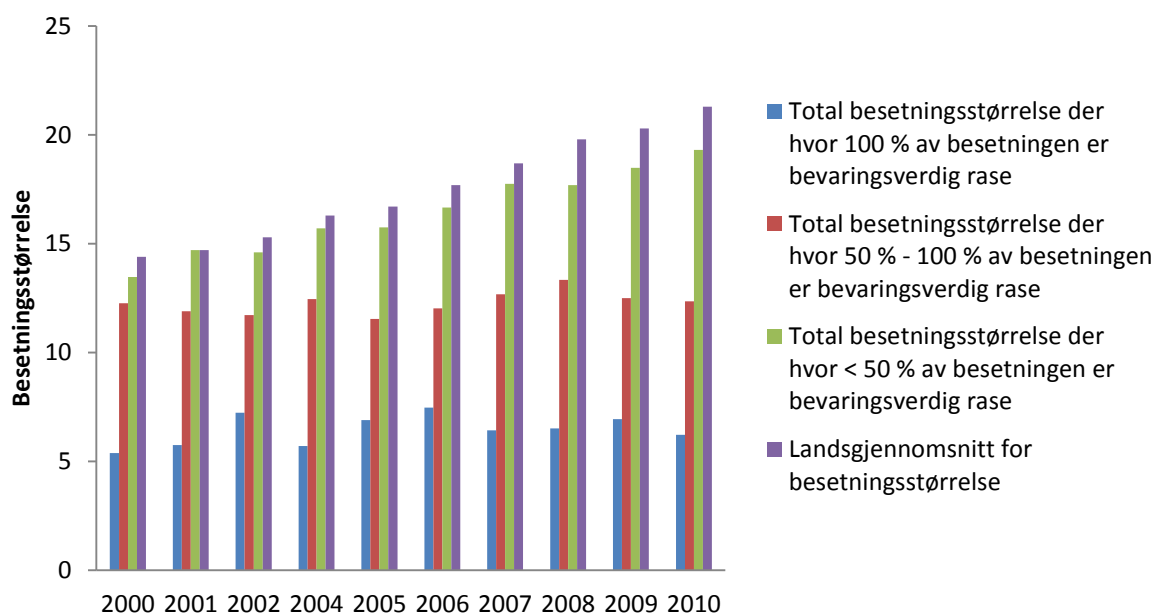

Figur 1. Antall søkere av produksjonstilskudd fordelt på hvor stor andel av de bevaringsverdige storferasene som er i besetningen.³

Figur 2. Andel som får tilskudd til melkeproduksjonen fordelt på hvor stor andel av de bevaringsverdige storferasene som er i besetningen.⁴

³ Kilde SLF.

Figur 3. Besetningsstørrelse fordelt på hvor stor andel av de bevaringsverdige storferasene som er i besetningen.⁵

2.3. Årsavdrått og antall melkekyr

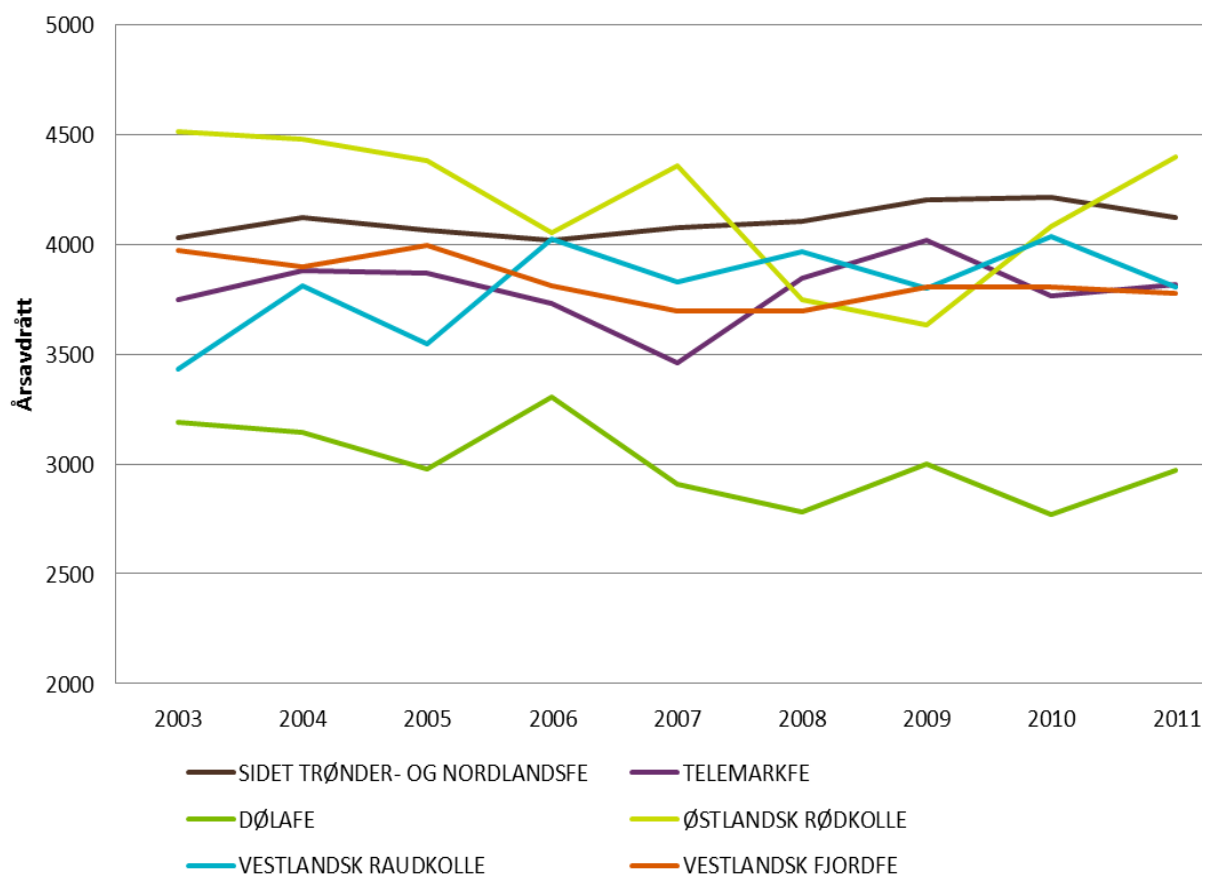
I avlsmålet til de bevaringsverdige storferasene er det viktig å unngå økt innavl og beholde rasetypen. Den eneste produksjonsegenskapen som blir registrert er mors melkeavdrått.

Data fra Kukontrollen fra 2003-2011 viser at årsavdrått for de bevaringsverdige storferasene stort sett varierer mellom 3500-4500 kg/ku (Figur 4), men dølafe skiller seg ut med en årsavdrått på ca. 3000 kg/ku. STN og østlandsk rødkolle er de to rasene som melker mest de fleste årene. Når det gjelder telemarkfe, vestlandsk rødkolle og vestlandsk fjordfe er det ikke store forskjeller i melkeavdrått mellom disse rasene. Det ser ut som vestlandsk rødkolle har hatt en økning i årsavdrått fra 2003 til 2011. Det er vanskelig å si hva som er årsaken til endringene i årsavdrått mellom årene, men siden dette er data fra små populasjoner med få dyr, blir det lett årlige svingninger. En kan slå fast at i gjennomsnitt melker de gamle rasene 3000 kg mindre enn norsk rødt fe (NRF).

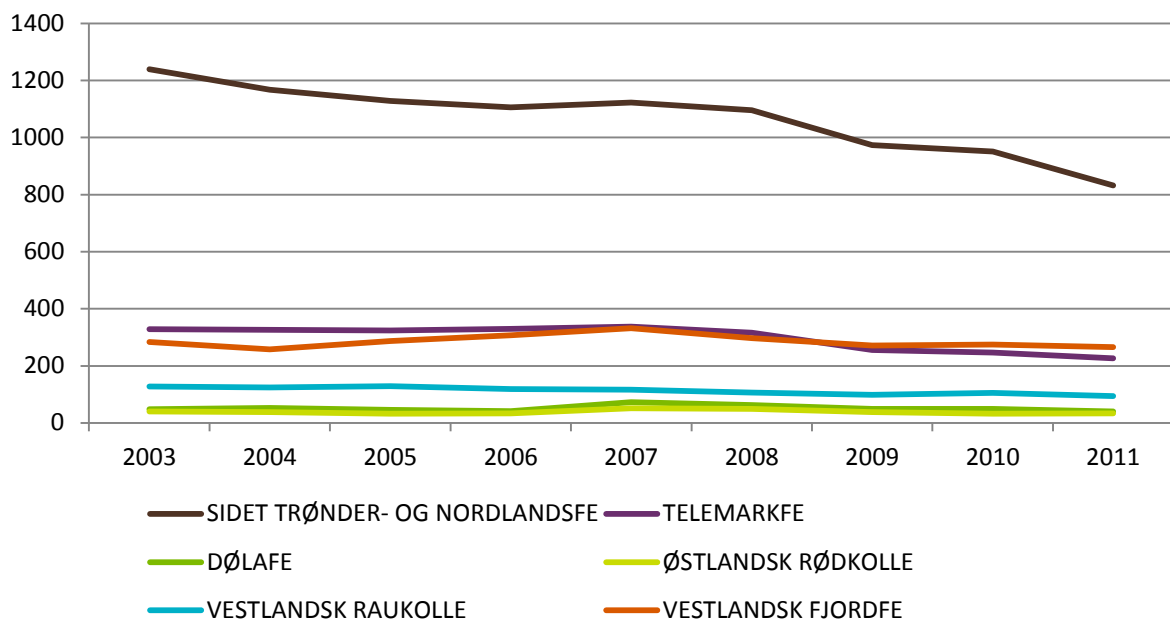
Figur 5 viser antall årskyr i Kukontrollen fra 2003-2011. Det er desidert flest melkekyr av STN, men som figuren viser så har antall melkekyr av denne rasen gått litt ned fra 2003. Det ser også ut som antall melkekyr av telemarkfe også har gått noe ned siden 2003, men antall melkekyr av de andre rasene ser ut til å holde seg stabilt. Det er færrest melkekyr av dølafe og østlandsk rødkolle, deretter følger vestlandsk rødkolle.

⁴ Kilde SLF.

⁵ Kilde SLF.

Figur 4. Årsavdrått for de bevaringsverdige storferasene ra 2003-2011.⁶

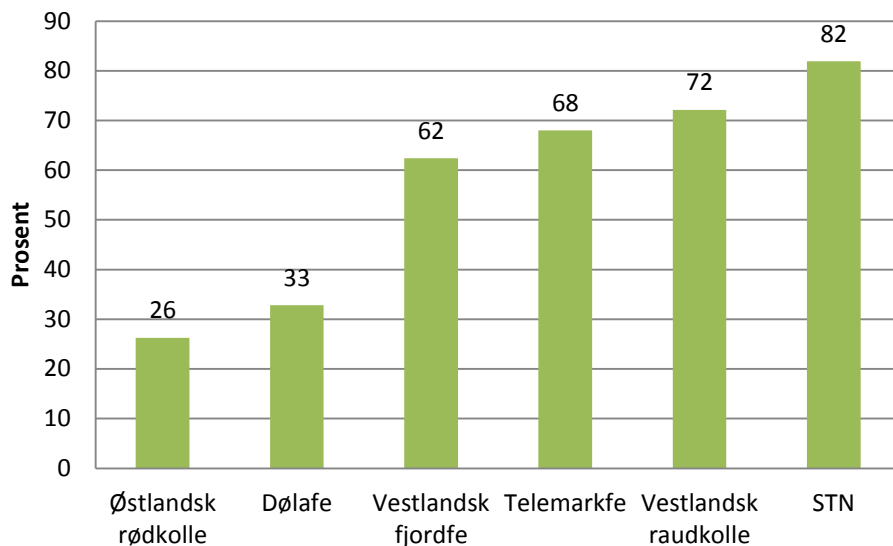

Figur 5. Antall årskyr i Kukontrollen 2003-2011.⁷

⁶ Kilde: Kukontrollen.

⁷ Kilde: Kukontrollen.

Figur 6 viser prosent melkekyr av totalt antall avlskyr for de bevaringsverdige rasene. Østlandsk rødkolle og dølafe har lavest andel melkekyr, deretter følger vestlandsk fjordfe, telemarkfe og vestlandsk raudkolle. STN har størst andel melkekyr av totalt antall avlskyr med litt over 80 prosent.

Figur 6. Prosent melkekyr av totalt antall kyr for de bevaringsverdige storferasene.⁸

2.4. Viktige aktører i arbeidet for de bevaringsverdige storferasene

De viktigste aktørene i arbeidet for de bevaringsverdige storferasene er bøndene som har dem i fjøset og bruker dem som produksjonsdyr. I tillegg kommer følgende aktører som spenner fra den offentlige forvaltningen og skole- og universitetsmiljø til raselag via store avlsselskap.

- Norsk genressurscenter
Genressurscenteret har ansvaret for drift og oppdatering av Kuregisteret. Kuregisterets unike samling av data er årsaken til at det til brukes som kontrollorgan for SLF ved utbetaling av produksjonstilskudd til de bevaringsverdige storferasene. Produksjonstilskuddet setter krav til både raserenhet, dyras alder og at kyrne skal ha hatt kalv. Alle rasene som er registrert i Kuregisteret har svært små populasjoner og slektskapsdataene i Kuregisteret er derfor av uvurderlig verdi ved planlegging av avlsarbeidet når avlsokser (seminokser og gårdsokser) skal plukkes ut. I "Forslag til ny rapporteringsstruktur i jordbruk og miljø" er antall bevaringsverdige husdyr satt som en indikator knyttet til programålet "Status for truede arter i jordbruket skal bedres innen 2020". Denne indikatoren vil hente sine data fra Kuregisteret.
- Geno
Geno SA er avlsorganisasjonen for norsk rødt fe (NRF) og eies av 11 000 norske storfebønder i samvirke. Geno sine hovedoppgaver er avl og utvikling av Norsk Rødt Fe. Geno distribuerer storfesæd og utfører inseminasjonstjenester over hele landet. Geno kjøper inn seminokser av østlandsk rødkolle, vestlandsk raudkolle, dølafe og vestlandsk fjordfe i samråd med Genressurscenteret og de respektive raselagene.

⁸ Kilde: Kukontrollen og Kuregisteret.

- Avls- og raselag for bevaringsverdige storferaser
  - Laget for østlandsk rødkolle
  - Laget for vestlandsk raudkolle
  - Dølafelaget
  - Laget for vestlandsk fjordfe
  - Landslaget for telemarkfe
  - Avlslaget for sidet trønderfe og nordlandsfe

Alle raselagene jobber med å sikre rasen i dag og for fremtiden, formidler livdyr til medlemmer og interesserte og jobber aktivt med uttak av avlsokser til semin. I tillegg formidler de informasjon via nettsider og medlemsblad. Landslaget for telemarkfe og avlslaget for STN det formelle ansvaret for avlsarbeidet for sine raser.
- Fylkesmannen landbruksavdeling (FMLA)
Gjennom regionalt miljøprogram (RMP) har FMLA etablert tilskudd til bevaringsverdige storferaser. Senteret sender ut informasjon samt svarer på spørsmål fra landbruksavdelingene.
- Statens landbruksforvaltning (SLF)
Genressurssenteret gjennomfører kontroll av søknader om produksjonstilskudd til bevaringsverdige storferaser for SLF. Søknadene kontrolleres opp mot Kuregisteret. Genressurssenteret sender også innspill til SLF i saker som angår bevaringsverdige husdyrraser. SLF bidrar med data som Genressurssenteret trenger i forskjellige sammenhenger.
- Museum/parker som har gamle storferaser og oversikt over antall kyr/okser de fikk tilskudd for i 2012
  - Havråtunet 2/0
  - Jærmuseet 1/0
  - Maihaugen 0/0
  - Husdyrparken på Voss 0/0
- Jordbruksskoler som har bevaringsverdige storferaser og oversikt over antall kyr/okser de fikk tilskudd for i 2012
  - Jønsberg 7/0
  - Sogn jord- og hagebruksskule 3/0
  - Kalnes 3/1
- Universitetet for miljø- og biovitenskap, spesielt institutt for husdyr- og akvakulturvitenskap
  - Undervisning innen husdyr genetiske ressurser

I tillegg skal Dyreparken i Kristiansand, Langedrag naturpark og Snilsberg familiepark i Ringsaker ha gamle storferaser. Museumsnettverket for kulturlandskap gjorde i 2005 en undersøkelse blant norske museer som inkluderte oversikt over hvem som hadde husdyr og gamle husdyrraser. På dette tidspunkt hadde, i tillegg til museene nevnt i oversikten over, 18 museer gamle husdyrraser.

2.5. Tilskuddsordninger

Tilskudd til bevaringsverdige storferaser gis over Nasjonalt miljøprogram og de regionale miljøprogrammene.

2.5.1. NASJONALT MILJØPROGRAM

Det gis tilskudd til bevaringsverdige storferaser over de nasjonale tilskuddsmidlene som forvaltes av SLF. Tilskuddsordningen ble etablert i 2000. Utviklingen i tilskuddssatsene fra ordningen ble etablert i 2000 og fram til 2013 framgår av Tabell 3. Tilskuddssatsene til de bevaringsverdige storferasene over de nasjonale tilskuddsmidlene ble økt i den tekniske jordbruksavtale 2012 fra kr 1300 til kr 1800. Kyr som er berettiget tilskudd er både melkekyr og ammekyr som har kalvet minst én gang. Okser må være 12 måneder eller eldre ved søknad om tilskudd. For å være berettiget tilskuddet må dyrene være minst 7/8 raserene.

Tabell 3. Utviklingen i tilskuddssatsen for bevaringsverdige storferaser.

År	Tilskuddssats
2000	632
2001	632
2002	576
2003	576
2004	900
2005	900
2006	900
2007	1000
2008	1200
2009	1300
2010	1300
2011	1300
2012	1300
2013	1800

I 2010 gjennomførte SLF en vurdering av tilskudd til bevaringsverdige storferaser (SLF, 2010). Det ble i denne rapporten vurdert om det skulle innføres differensierte tilskuddssatser på ammekyr og melkekyr. Selv om det er mulig å kontrollere om kyrne har levert melk anbefalte SLF at det ikke bør differensieres mellom ammekyr og melkekyr. En økning i satsen for melkekyr vil føre til en reduksjon i satsen for ammekyr siden den totale summen skal bli det samme. SLF mener også det er usikkert hvordan en differensiert sats vil påvirke andelen av reinrasa besetninger og om andelen bevaringsverdige storferaser vil øke i de store eller mindre besetningene. Dersom det er ønskelig å differensiere satsen, mener SLF at det må foretas en mer grundig vurdering både av mulige effekter for utviklingen av de bevaringsverdige storferasene og av de forvaltningsmessige sidene.

Sverige og Finland har også tilskudd til bevaringsverdige storferaser. I Sverige har støtten pr kuenhet vært 1000 kr siden 1994. Tilskuddet til de bevaringsverdige storferasene i Sverige reguleres i Landsbygdsprogrammet (EU) – miljøersättning. I Sverige er det nå en dramatisk avvikling av til dels store fjällkobesetninger med uerstattelige ku-linjer. I Finland varierer tilskuddet fra 3000 til 5000kr avhengig av rase. For østfinsk fe og nordfinsk fe er situasjonen stabil.

2.5.2. REGIONALE MILJØPROGRAM - RMP

I Jordbruksforhandlingene i 2005 ble det åpnet for at "*alle besetninger med bevaringsverdige husdyrraser, også ut over de storferaser som kan gis støtte over nasjonal ordning, kan støttes over tilskuddsordningene over regionale miljøprogram.*" I St.prp. 77 er genetiske ressurser i regionale miljøprogram omtalt.

Hvilke fylker som gir tilskudd til de ulike storferasene varierer. I 2011 var det 8 fylker som ga tilskudd til bevaringsverdige storferaser over RMP-midlene. Høsten 2012 har RMP-midlene blitt revidert i hvert fylke. I den forbindelse har Genressurssenteret sendt brev til hvert fylke med informasjon om de bevaringsverdige storfe- og småferasene. Genressurssenteret har fått signaler om at det nå er flere fylker som vil innføre tilskudd til disse rasene.

2.6. Melkekvoter

Formålet med kvoteordningen for melk er å tilpasse melkeproduksjonen til avsetningsmulighetene i markedet innenfor de målsetninger Stortinget har fastsatt, herunder distriktsprofil og variert bruksstruktur. En kvote er en rett til å produsere en gitt mengde i løpet av en bestemt periode. I kvoteordningen for melk skilles det mellom grunnkvote og disponibel kvote. Alle som har en landbrukseiendom kan starte opp med melkeproduksjon. Dette kan gjøres ved å kjøpe kvote i omsetningsrunden, eller ved å leie kvote.

Grunnkvote er den kvoten som er tildelt og kjøpt på en eiendom. Grunnkvoten ligger til den enkelte landbrukseiendom og det er eier som til enhver tid har råderett over kvoten. Dersom det ikke blir levert melk fra en melkekvote i løpet av ti kvoteår, opphører kvoten. Alle foretak som har råderett over grunnkvote kan få beregnet disponibel kvote som grunnlag for melkeproduksjon på en eller flere landbrukseiendommer. Disponibel kvote er den kvoten et foretak kan produsere uten å bli ilagt overproduksjonsavgift. Det vil altså si den kvoten som fastslår hvor mye melk en melkeprodusent maksimalt kan levere i et kvoteår. I følge SLF omsettes all melkekvote gjennom kjøp eller leie. Tidligere ble det tildelt melkekvoter til visse formål, dette gjøres ikke lenger.

Innovasjon Norge gir lån til kjøp av melkekvoter, men ikke tilskudd. Det gis heller ikke egne tilskudd til unge bønder for å kjøpe melkekvote. Det er opp til hver enkelt kommune om de vil gi tilskudd/gode finansieringsordninger gjennom det kommunale næringsfondet for kjøp av melkekvote.

Kort oppsummert finnes det ikke noen spesielle ordninger for melkekvote som er aktuelle for bønder som ønsker å starte opp med bevaringsverdige storferaser. Ordningen for melkekvoter som gjelder kjøp eller leie er lik for alle og det er heller ikke noen gunstigere ordninger for unge bønder. Tidligere har det også vært en ordning med kvote til historisk drevne landbrukseiendommer. Flere av disse eiendommene drev med gamle raser. Denne ordningen ble tatt inn i kvoteforskriften i 1997, og fjernet igjen høsten 2006.⁹

---

⁹ E-post fra SLF 21.09.12.

3. HVA VET VI OM EVENTUELLE FORTRINN OG SPESIELLE EGENSKAPER HOS DE BEVARINGSVERDIGE STORFERASENE?

3.1. Hva kan dokumenteres vitenskapelig

3.1.1. STØRRELSE

De bevaringsverdige storferasene er mindre enn NRF. Sæther et al. (2010) fant i sin studie at det er i gjennomsnitt 122 kg levendevekt i forskjell mellom STN og NRF. Lavere levendevekt fører til mindre beitetrykk, spesielt i områder hvor det er fuktig jord. Målinger av brystomfang av de bevaringsverdige rasene fra sommeren 1989 sammenlignet med studien til Sæther et al. (2010) indikerer at STN sin levendevekt ligger midt på treet sammenlignet med de andre bevaringsverdige storferasene. Det er ikke gjort noen studier som sier noe om hvordan vekt eventuelt påvirker evnen til å takle ulendt terreng.

3.1.2. KJØTTKVALITET

I et forsøk med et begrenset antall STN-dyr viste resultatene at rasen har god spisekvalitet, det vil si mørt kjøtt (Aass og Fristedt, 2005). I konklusjonen anbefaler prosjektet at det bør gjennomføres et større og mer omfattende forsøk med STN hvor man ser nærmere på muskelegenskapene til rasen og undersøker om STN skiller seg fra andre storferaser med hensyn på arvelige forhold som har stor effekt på mørhet av storfekjøtt. Andre gamle norske storferaser kan også være interessante i denne sammenheng.

3.1.3. INNHOLDET I MELKA

Lien et al. (1999) undersøkte forskjellen i flere proteinalleler (β -kasein, α -kasein, κ -kasein) mellom 22 nordiske storferaser. Det var totalt 17 gamleraser og 4 moderne raser med i undersøkelsen. Det var kun for κ -kasein B (kappa-kasein) at studien viste at det er større frekvens av dette allelet hos de gamle storferasene enn hos de moderne. Melk med κ -kasein B er forbundet med bedre osteproduksjonsegenskaper enn κ -kasein A (Lien et al. 1999). Tabell 4 viser en oversikt over de norske rasene som var med i dette forsøket og frekvensen av B-allelet i κ -kasein.

Tabell 4. Allelfrekvens av kappa-kasein, Lien et al. (1999).

κ -kasein	DF	VFF	TF	VR	ØR	STN	NRF
A	0,8	0,6	0,7	0,6	0,8	0,7	0,8
B	0,2	0,4	0,3	0,4	0,2	0,3	0,1

I 2008 ble det også gjennomført et forsøk som undersøkte kaseinvarianter på 170 STN-kyr, samt at alle seminokser av rasen ble testet (STN-bladet nr. 1-2010). Formålet med forsøket var å få et bilde av hva slags ulike typer kasein STN-rasen har og å finne seminokser som kan gi kyr med mest mulig gunstig sammensetning av melka for brukere som driver egen foredling av melk til ost. Resultatet viste at κ -kasein B har en frekvens på 40 prosent hos STN.

3.1.4. BEITEPREFERANSER

Det er gjennomført to forsøk for å se på beitepreferansene til STN og NRF, et i Skåbu og et i Valdres. I Skåbu beitet STN og NRF mye de samme plantene. I Valdres derimot, hvor jorda var mindre fruktbar, og plantediversiteten var mindre, hadde NRF beitepreferanser på planter med høyere næringsinnhold sammenlignet med STN (Sæther et al. 2006). Dette kan

indikere at STN beiter mer over det hele, også i de næringsfattige områdene slik som kantsonene, mens NRF her fokuserer på de næringsrike områdene.

3.2. Bedrifter som har lyktes med å selge produkter knyttet opp til rase

3.2.1. VILLSAU

Produkter av gammelnorsk sau selges under varemerket "Norsk Villsau" eller "Villsau fra Norskekysten". Norsk Villsaulag (NVL) eier varemerket "Norsk Villsau", men det er ikke et beskytta varemerke. For å kunne bruke varemerket "Norsk Villsau" må kjøttet være fra gammelnorsk sau og i en driftsform i Kyst-Norge med utegang året rundt og tilgang til lyngbeite. Navn og logo kan benyttes fritt av alle som er medlemmer og som driver eller omsetter etter NVL sine vedtekter. "Villsau fra Norskekysten" er en beskyttet betegnelse som Villsaulaget vest (Hordaland og Sogn og Fjordane) har fått godkjent. "Villsau fra Norskekysten" er varemerket på kjøtt av sauerasen gammelnorsk sau som har beita ute langs kysten hele året. Kjøttet får sitt særpreg fra kombinasjonen mellom rase, driftsform og beiteforholdene langs kysten.

3.2.2. URFE AS

Urfe AS omsetter kjøtt fra de gamle storferasene. Urfe AS har avtale med Nortura om omsetning av kjøtt i fra de bevaringsverdige storferasene til restauranter. Dette er med på å gi bonden litt ekstra i inntekt samt at kjøttet fra de bevaringsverdige storferasene markedsføres.

3.2.3. SELBU SPINNERI – GARN FRA GAMLE SAUERASER

Selbu spinneri profilerer seg som en bedrift som foredler ull fra gamle norske saueraser på en måte som fremhever den spesielle kvaliteten som ull fra hver av de gamle rasene har. Spinneriet arbeider også med å bevisstgjøre markedet for å øke etterspørselen etter ullprodukt av de norske sauerasene. Produktutvikling er viktig for å kunne presentere attraktive ullprodukter fra de ulike rasene som passer inn i dagens marked.

3.2.4. EKSEMPLER INTERNASJONALT

Latxa melkesaurasen i Spania. Bare reinrasa sau kan produsere Idiazabel PDO ost – andre genotyper bør ikke holdes i disse karrige områdene/miljøene. Dette har gjort det mulig å drive et avlsarbeid for rasen, med økende oppslutning, og sterk økning i antall reinavlsdyr (Vangen, 2009).

Melkekurasen Reggiana i Italia. Osten Parmigiano Reggiano kan bare lages på melk fra denne rasen. Reggiana kan vise til sterk økning i antall dyr etter at produktet ble populært. Det ble også mulig å ta ut en merpris av produktene og avlen ble mer interessant (Vangen, 2009).

The Black Iberian Pig i Spania og også kjent som Alentejano Pig i Portugal brukes til å produsere Iberisk skinke som kommer fra denne rasen. Rasen er kjent som en av verdens beste produksjonsgriser for spekemat, og da spesielt spekeskinke. Kjøttet inneholder mye intramuskulært fett som er viktig for smaksopplevelsen. Grisene er frittgående og spiser gress og urteplanter, og før slakting føres de på eikenøtter.

4. ANBEFALINGER

Prosjektgruppa ønsker å komme med forslag til tiltak som kan gjennomføres for å øke interessen og entusiasmen for de bevaringsverdige storferasene. Dette er tiltak som både gjelder kompetansebehov, landbrukspolitiske tiltak, bevisstgjøring, motivasjon og markedsføring knyttet til hold og bruk av rasene.

4.1. Kuregisteret – en samlet database for de bevaringsverdige storferasene

Kuregisteret er per i dag den eneste datakilden med en samlet oversikt over antall bevaringsverdige storfe. Da data fra Kuregisteret har mange brukere er det viktig at databasen alltid er oppdatert og at Genressurssenterets arbeid med Kuregisteret prioriteres videre. Drift av Kuregisteret kan effektiviseres ytterligere hvis det kan samkjøres med Storfekjøttkontrollen, slik som det samkjøres med Kukontrollen i dag. **Det mest effektive hadde vært om all registrering av storfe var i en samlet database, gjerne Kuregisteret. En samlet database for alt storfe kan gi en bedre oversikt, sikrere registreringer og mindre jobb totalt.**

4.2. Krav om jevnlig kalving for å få tilskudd

Prosjektgruppa synes det nasjonale tilskuddet på kr. 1800 er tilfredsstillende. For at nivået på tilskuddet skal beholdes er det viktig at det fortsatt jobbes med å synliggjøre viktigheten av dette, spesielt ovenfor LMD, SLF og bondeorganisasjonene. Mye av ansvaret for dette ligger hos rase- og avlslagene og Norsk Bufo.

Kyr som er berettiget produksjonstilskudd er både melkekyr og ammekyr som har kalvet minst én gang. Det er ikke et krav om at kua skal være i produksjon for enten kjøtt eller melk. I Kuregisteret er det mulig å kontrollere når den siste kalven til ei ku ble født. Når bønder søker om produksjonstilskudd til bevaringsverdige storferaser søkes det på antall dyr, men ikke på individnivå. Siden det ikke er utmeldingsplikt i Kuregisteret står flere produsenter registrert med flere dyr enn det de faktisk har. Antall dyr er riktig i husdyrregisteret, men husdyrregisteret er ikke koblet opp i mot Kuregisteret. Det bør innføres et krav om at kyrne står i produksjon, det vil si at de produserer kalv og at kua har registrert kalving i løpet av de siste to årene. Dette vil også være en motivasjon for bøndene til å melde endringer i besetningen til Kuregisteret. **Anbefalingen fra prosjektgruppa blir at det innføres krav om at kyr som er berettiget tilskudd må ha registrert kalving i løpet av de to siste årene.**

4.3. Tiltak for økt satsing på melkekyr

4.3.1. UTREDNING FOR Å SNU FLERE STEINER – HVORDAN FÅ FLERE MELKEPRODUSENTER?

Figur 5 viser at det har vært en nedgang i antall melkekyr fra 2003-2011 for STN og noe for telemarkfe. Fram til i dag har både Landslaget for telemarkfe og Avlslaget for sidet trønderfe og nordlandsfe tatt ut seminokser fra melkebesetninger i Kukontroll. For å kunne ta vare på produksjonsegenskapene og kunnskapen til produksjonsmåten er det viktig å prøve å opprettholde helst øke antall besetninger med bevaringsverdig storferaser som driver med melkeproduksjon. Antall melkekyr som vist i Figur 5 viser at det er få melkekyr av rasene dølafe, østlandsk rødkolle og vestlandsk raudkolle, dette er også de rasene med færrest avlshundyr hhv 121, 129 og 130. Hvis tilskuddet til melkekyr øker på bekostning av ammekyr så kan det være enda mer kritisk for de rasene med færrest dyr da mange av dyrene av de rasene er ammekyr. Et forslag som kan vurderes er å øke driftstilskuddet til produsenter som driver melkeproduksjon med kyr av de bevaringsverdige storferasene, men dette må ikke føre til reduserte satser for produksjonstilskuddet. **Vi anbefaler at det gjennomføres en utredning om hva som kan gjøres for å opprettholde/øke antall melkekyr av de bevaringsverdige storferasene.**

4.3.2. TILTAK FOR MELKEPRODUKSJON I VERDIFULLE KULTURLANDSKAP

Det er i dag ikke noen spesielle tilskuddsordninger for bønder som ønsker å starte opp med bevaringsverdige storferaser eller for unge bønder. **Prosjektgruppa mener at oppstart av melkeproduksjon på bevaringsverdige storfe i verdifulle kulturlandskap bør prioriteres.**

4.3.3. TILSKUDD TIL KJØP AV MELKEKVOTER

Rekrutteringen av nye besetninger med melkeproduksjon med gamle raser er nærmest ikke-eksisterende. Det bør derfor også etableres ordninger som kan sikre nyrekruttering. Tidligere var det tildeling av gratis kvote som ble kalt historisk kvote. **Vi anbefaler å etablere en tilskuddsordning som dekker innkjøp av kvote i størrelsesorden inntil 100 000 liter, gjerne koblet til annen støtte til nyetablering.**

4.4. Samordne tiltak og muligheter innen den offentlige forvaltningen

Det er viktig at Genressurssenteret fortsatt jobber aktivt med å informere og bevisstgjøre fylkesmennenes landbruksavdelinger om de bevaringsverdige storferasene i RMP-sammenheng. Dette er spesielt viktig når RMP-satsingene skal rulleres. I denne sammenheng er det også viktig å ha kontakt med SLF, som gir føringer for RMP i Nasjonalt miljøprogram.

Videre kan det være aktuelt å se RMP og det vanlige produksjonstilskuddet i sammenheng med Utvalgte kulturlandskap i jordbruket. Selv om de 22 utvalgte kulturlandskapene får spesielle tilskudd i et spleiselag mellom landbruks- og miljøforvaltningen, har også disse områdene utfordringer i å holde beitetrykket oppe. Genressurssenteret kan bidra med informasjon om betydningen av å bruke de bevaringsverdige rasene som beitedyr i de utvalgte områdene. I den sammenheng er det nødvendig å ha et godt samarbeid med SLF, Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning

De tre direktoratene samarbeider også generelt om gjengroingsutfordringene og mulighetene for bedre og mer målrettet utnyttelse av beiteressursene. Også her bør bruk av gamle husdyrraser være et aktuelt tema.

4.5 Markedsføring/informasjon/bevisstgjøring

Prosjektgruppa ønsker å skape entusiasme rundt de bevaringsverdige storferasene. Vi tror dette kan oppnås gjennom økt medieoppmerksomhet og ved å løfte frem gode historier om det arbeidet den enkelte bonde gjør for vår felles framtid ved å ta vare på genetisk mangfold.

Prosjektgruppa foreslår følgende tiltak når det gjelder markedsføring:

- Få en bonde som driver med bevaringsverdige storferaser til å formidle dette gjennom en liten informasjonsfilm.
- Få publisitet om rasene i aviser, magasiner eller lignende som når fram til et bredt publikum. Det kan være aktuelt å velge ut fylker med relevante besetninger og samarbeide med fylkesmannen om å gi rasene og RMP-tilskuddene oppmerksomhet.
- Foreslå at tema tas inn i videreføringen av NRK-serien «Levende landskap». Både SLF og Riksantikvaren er med i en referansegruppe.
- Foreslå tema til NRK-programmet "Ut i naturen".
- Samarbeide tettere med landbruksskoler slik at de har kunnskap og bakgrunnsmateriale som kan brukes i undervisningen. Dette kan for eksempel være at de lærer om bærekraftig bruk og ekstensive husdyrraser.

- Undervisningsmateriell om bakgrunnen for bevaring, internasjonale forpliktelser, genetisk, biologisk og kulturelt mangfold og verdien av genetisk mangfold for framtida.

Det vil videre være aktuelt med motivasjonsfremmende tiltak rettet mer direkte mot bønder og produsenter (både de som allerede driver med gammelraser og nye):

- Opprette en kunnskapsbase for bønder som ønsker å starte opp med gammelraser, samle all tilgjengelig kunnskap (egenskaper, produkter osv).
- Brosjyre/flyers om positive egenskaper ved de bevaringsverdige storferasene.
- Markedsføre/fortelle om bruk av de bevaringsverdige storferasene som beitedyr og produksjonsdyr.
- Fremheve mulighetene som ligger i merkevarebygging knyttet til særpreg og identitet, regionalt og nasjonalt.
- Formidle de gode eksemplene
- Lage en driftsplan for bærekraftig bruk for å vise at det er mulig å få inntekt av å drive ekstensivt med bevaringsverdige storfe.

Mange av punktene er aktuelle som samarbeid med fylkesmennenes landbruksavdelinger og Norsk landbruksrådgiving.

REFERANSER

Aass, L og Fristedt, C.G. 2005. En foreløpig karakterisering av kjøttkvaliteten til STN. Husdyrforsøksmøtet.

Lien, S., Kantanen, J., Olsaker, I., Holm, L-E., Eythorsdottir, E., Sandberg, K., Dalsgard, B. and Adalsteinsson, S. 1999. Comparison of milk protein allele frequencies in Nordic cattle breeds.

Statens landbruksforvaltning (SLF). 2010. Vurdering av tilskudd til bevaringsverdige storferaser.

STN-bladet nr. 1-2010. Ny kaseinscreening.

Sæther, N.H., Sickel, H., Norderhaug, A., Sickel, M. & Vangen, O. 2006. Plant and vegetation preferences for a high and moderate yielding Norwegian dairy cattle breed grazing semi-natural grasslands. *Animal Research*, 55: 367-387.

Sæther, N.H., Havrevoll, Ø., Thuen, E. and Vangen, O. 2010. Differences in energy balance and energy efficiency between an old endangered and a modern Norwegian dairy cattle breed in a traditional indoor feeding system. *Acta Agricultural Science A – Animal Science* Volume 60, Issue 1, 2010.

Vangen, O. 2009. Egenskaper hos husdyrrasene, kan de brukes i næringsutvikling? Seminar om næringsutvikling basert på husdyrraser. Mære 1. oktober 2009

Vurdering av tilskudd til bevaringsverdige storferaser. Statens landbruksforvaltning. 2010.